

תורתה של רבקה

עיון בדרכה של רבקה ובמשמעויותיה למדינת ישראל בימינו

הרב שלמה ריסקין

אין ספק שתקופת האבות והאמהות, בה נוצרה האומה הישראלית ונתגבשה דמותה, היא אחת התקופות המרתקות בתולדותינו. אבל המפתיע מכל הוא, עד כמה יכולים מעשיהם של בשר ודם - איש ואשתו, הורים ובניהם, האחים ביניהם - לעורר בנו עניין במשך אלפי שנים, לחדד את מחשבתנו ולהצית את דמיוננו. ככל שאנו חוזרים וקוראים את תולדותיהם, מתגלות לנו תובנות חדשות - לא רק בחייהם של האבות - אלא גם בחיינו אנו.

במאמר זה אבקש להתמקד בדמותה של רבקה, האם המרכזית - לא רק בגלל מיקומה בין שרה לפניה ורחל ולאה לאחריה - אלא באשר חייה, הכרעותיה ובחירותיה היו גורליים לעם ישראל, והחזון שהיה נר לרגליה הוא המדריך אותנו עד היום בשובנו אל ארץ אבותינו ואל מולדתנו.

מהו, אם כן, ייחודה של רבקה? אכן, מיוחדת היא בין האמהות, שהרי היא, ולא יצחק בעלה, בחרה מי משני בניה יזכה בברכת הבכורה וקבעה בכך לדורי דורות את דרכם של בני ישראל.

הפרדוקס הוא שרבקה, שנישואיה ליצחק הוסדרו בדרך המסורתית שהיתה נהוגה בימים ההם (בעוד שאברהם אינו מופיע במקרא אלא לאחר נישואיו לשרה, ויעקב התאהב בבת-דודו וחיזר אחריה, למרות התנגדות הוריה, בדרך מאד בלתי מקובלת) אינה מתנהגת כלל בדרך הנהוגה בימים ההם לגבי אשה נשואה. היא עוקפת את רצון יצחק בעלה המבקש לתת את ברכת הבכורה לעשו, וגורמת לו להעניק אותה ליעקב, אחיו הקטן ממנו. מעשיה יוצרים תקדים לכל בנות ישראל בדורות הבאים, שלא לחשוש מעימות עם בעליהן, או עם כל בעלי הסמכות בכלל. מבחינה זאת, יש לראות בה אשה 'מודרנית', ועצמאותה המופגנת אינה מוצגת בתורה באור שלילי. אדרבה, היא זוכה בברכתה ודרכה הופכת לדוגמה של אם בעלת חזון, שהכרעתה משמשת נושא נצחי לעיון בפסוקי תורתנו ובלקחיה. כך הופך האתגר של רבקה לאתגר של כל אם בישראל המודרנית, הנקראת ליטול את בנה, את 'יעקב' שלה, ולהלבישו בלבוש עשו, הצייד-הלוחם, למען הבטחת עתידו של עם ישראל.

מה שיתברר בכתוב להלן הוא, שבחירתה של רבקה נעשתה כשלמעשה לא היתה לה כלל ברירה אחרת. במבט ראשון נראה הדבר מוזר ומאד בלתי-מוסרי, שהרי היא שולחת את יעקב בנה אל אהלו של יצחק בעלה במטרה מוצהרת לזכות בברכה על-ידי מצג שוא. היתכן לראות בהטעיית בעלה, תוך שימוש בבנה כאמצעי רמייה, מעשה מוסרי? האמנם זאת דרכו של יהודי? אין ספק שכל הקורא פרשה זאת מציג לעצמו את השאלה. למעשה, יש גם מי שמוצא במעשים אלה תירוץ לפסילת היהדות כולה ולפרישה ממנה, או לפחות לפסילת האבות והאמהות כדוגמה שיש לנהוג על פיה.

ואולם, מעשיה של רבקה תמוהים שבעתיים מסיבה אחת פשוטה: היתכן שבאמת חשבה שיעקב יוכל לנצח את עשו אחיו בעזרת תחבולתו? ואם כן, מה ערכה של ברכה הניתנת מתוך טעות, ומה תועלת תצמח לו מזכות הבכורה אם בסופו של דבר יהרג? יש להניח שרבקה ידעה היטב עד היכן יכולה רשעותו של עשו להגיע, ודווקא משום כך היא נזקקה למעשה התרמית; אם היא חישבה את צעדיה, היא ראתה מראש את התסריט העומד להתפתח: יעקב יכנס לאהל יצחק, אפשר שיצליח להטעות את אביו או שמא לא יצליח בכך, אך גם אם יעלה הדבר בידו, עד מהרה יוודע הדבר לאחיו, וזה יגיב בדרך היחידה שהוא מכיר - באלימות - אם יוכל בהריגת יעקב, או לכל הפחות בהפיכתו לנרדף הנס על נפשו. אם אמנם יש ברבקה חזון, כיצד יתכן שהיא בחרה דרך כזו לבנה האהוב?

הבה נסקור, אפוא, מחדש את הסיפור המקראי בדרך הפרשנות בת-זמננו, וננסה להעלות מתוכו את דמותה האמיתית של רבקה, באופן שתמיהות אלה ימצאו את פתרונן, ואולי יחד אתן גם כמה מבעיותינו בדור זה.

* * *

בתורה מסופר כיצד התאבל אברהם אבינו על שרה אשת נעוריו, רכש את מערת המכפלה שבחברון לאחוזת-קבר, הטמין בה את שרה, ומיד ציווה את עבדו זקן ביתו לקחת אשה ליצחק בנו, והשביעו לאמור (**בראשית**, כ"ד, ג'-ד'): "לא-תקח אשה לבני מבנות הכנעני אשר אנכי ישב בקרב, כי אל-ארצי ואל-מולדתי תלך". דברי התראה אלה נשמעים לנו מוכרים. אמנם, אברהם עצמו יאריך ימים 45 שנה לאחר מות שרה, יקח לו אשה ויוליד ממנה בנים, אך אין התורה מדגישה אלא נושא אחד בשלב אחרון אחד בחייו - ציווי עבדו בדבר האשה ההולמת ליצחק, דוקא מבית אביו וממשפחתו. מסתבר שהערכים ודרכי המוסר של אור כשדים עלו על אלו של עמי כנען, וגם יכולת ההשפעה של בית אברהם עלולים לפחות במידה ניכרת, אם כלתו תהיה אחת מבנות העמים שבתוכם פעל. המשמעות של בחירת האשה הנכונה לבנו גדלה, מן הסתם, בעיני אברהם לאחר הסתלקותה של שרה. על כל פנים, מנהיגותו האישית של אברהם באה כנראה אל קצה כאשר שרה אינה עומדת עוד לצדו.

נראה, אפוא, שאם אברהם לא ישכיל להשיא ליצחק את האשה הראויה לו, עלולים לרדת לטמיון כל מאמציו להשריש את ערכי האמונה באל אחד ואת ההליכה בדרכיו. מבחינה זאת, עומד לפניו אחד האתגרים החשובים בחייו והוא פונה אל עבדו זקן ביתו, אל אליעזר הנאמן. העובדה שאין שמו מופיע כלל בכל הפרשה מוכיחה עד כמה נכונה בחירתו למשימה זאת, כי הדבר מעיד שמן הרגע שהוא יצא לדרכו הוא מבטל מכל וכל את קיומו העצמי ואת זהותו, ואינו רואה לנגד עיניו אלא את שליחות רבו: לבחור בת-זוג ליצחק בנו.

על צאתו לדרך אומר לנו הסיפור המקראי (שם, י'): "ויקח העבד עשרה גמלים מגמלי אדניו וילך, וכל-טוב אדניו בידו". בבארו את המילים 'כל-טוב אדניו' כותב רש"י: "שטר מתנה כתב ליצחק על כל אשר לו, ושטר זה הפקיד בידי העבד". במלים אחרות, היתה בידו 'המחאה פתוחה' לעשות את כל הנדרש ולשאת בכל תשלום שייתבע, ובלבד שישב עם האשה המתאימה. 'המחאה פתוחה' זאת ממחישה יפה עד כמה חשוב היה השידוך בעיני אברהם. עוד בטרם עלות רבקה על הבמה, אנו יודעים שהכל תלוי בבחירתו של אליעזר.

מעשיה של רבקה יוצרים תקדים לכל בנות ישראל בדורות הבאים, שלא לחשוש מעימות עם בעליהן, או עם כל בעלי הסמכות בכלל

פירושו של רש"י אינו שולל משמעות אחרת למלים "וכל טוב אדניו בידו": כל מה שאברהם השיג בחייו ובפעלו, כל תורתו וחכמתו, לקחיו ומימצאיו, תלמידיו וההולכים בדרכו, כל עתידו - הכל מופקד מעתה בידי אליעזר. אליעזר היה אפוא הרבה יותר מעבד: הוא היה 'איש' (גם בתואר זה הוא מופיע בפרק זה), אבל נקי מכל שאיפה אישית. ניתן לומר שיותר מכל אדם אחר יכול היה לשפוט מי האשה ההולמת את יצחק, שכן ראייתו היתה אובייקטיבית הרבה יותר מראייתו של אב, המושפעת בהכרח מרגשותיו.

דברים רבים ניתן ללמוד מאמות המידה של אליעזר. הוא מאמין - ומסתבר שלמד זאת מאברהם רבו - שמידת החסד היא החשובה שבמידות הטובות ולפיכך, מיד עם הגיעו אל

עיר נחור, הוא מעתיר אל אלוהי אברהם רבו ואומר (שם, י"ב-י"ד): "ה' אלהי אדני אברהם הקרה-נא לפני היום ועשה-חסד עם אדני אברהם; הנה אנכי נצב על עין המים ובנות אנשי העיר יצאת לשאב מים, והנה הנערה אשר אמר אליה הטי נא כדך ואשתה ואמרה שתה וגם-גמליך אשקה, אתה הכחת לעבדך ליצחק".

עוד בטרם כילה תפילתו, והנה קרבה ובאה רבקה בת בתואל בן נחור אחי אברהם. אכן, היא נמנית על משפחתו של אברהם כנדרש, והתורה מעידה שהיא גם יפת תאר. בדרך כלל, שידוכים נעשים על-פי שתי אמות מידה אלה, יופי ויחוס. אבל אליעזר מעוניין בעיקר במאפיין חשוב יותר: אישיותה ומדותיה של הנערה. סיפור הדברים (שם, י"ז) "וירץ העבד לקראתה" תואם בדיוק את אשר ביקש אליעזר מאת ה' - לבקש מן הנערה להשקותו ואת גמליו במים, כדי לבחון אותה למידת החסד שבה. רבקה

אינה מהססת רגע, אך תגובתה המילולית "שתה אדני" חייבת לעורר בנו תשומת לב: יש יסוד להניח שרבקה מזהה את האיש כעבד, ואף על פי כן היא מכבדת אותו בתואר 'אדני', אם בגלל שעמדה על מעלותיו האישיות, או כביטוי נוסף לרגשי החמלה שלה. היא רצה בכל כוחה וממהרת להשקותו מן הכד שבידה. לאחר ששתה לרוויה היא יוצקת את שארית המים אל השוקת ורצה אל הבאר לשאוב עבור הגמלים. את אליעזר היא 'משקה', אבל לגמלים היא 'שואבת', כי היחס אל הבהמה, רגיש ככל שיהיה, אינו דומה ליחס אל האדם!

בראותו עד כמה מיהר ה' להיענות לתפילתו, "ויקח האיש נזם זהב בקע משקלו, ושני צמידים על-ידיה, עשרה זהב משקלם" (שם, כ"ב). על הצמידים, שנים מספרים ועשרה זהב משקלם, כותב רש"י שהם כנגד שני לוחות הברית ועשרת הדברות החרוטים בהם. במלים אחרות, מעשי החסד של רבקה רומזים למתן תורה שבה יזכו צאצאיה... ואכן מתברר להלן, כפי שעוד נראה, שאחד הגורמים המכריעים להופעת עם ישראל כאומה הראויה לקבל את תורת ה' הוא אישיותה הרגילה של רבקה, כח רצונה הבלתי-נכנע ועוצמת חזונה.

למעשה, חייה של רבקה הם הם התורה. אברהם ושרה עדיין לא היו 'יהודים' בהינשאם, ולכן יש לראות בנישואיה של רבקה דגם ראשון לחתונה יהודית. כבר באירושיה נוצרים תקדימים ההופכים לאחר מכן להיות הלכה לדורות. הפסוק "ויאמרו נקרא לנצרה ונשאלה את-פיה" (שם, נ"ז) קובע שאין להשיא אשה אלא מדעתה. כיום זה נראה כדבר מובן מאליה, אבל לפני 4500 שנה נחשב הדבר למהפכני ממש.

לקראת צאתה אל הדרך מברכים אותה אחיה ואמה ואומרים לה (שם, ס'): "אחתנו, את היי לאלפי רבבה ויירש זרעך את שער שנאיו". עד היום נהוג לברך את הכלה בלשון זו בשעת ה'כיסוי': הכלה, שחתנה לא ראה אותה לפחות שבוע ימים, יושבת על כורסתה, מוקפת באמה, בחמותה ובחברותיה. בואו של החתן עם שושביניו ומלוויו אל כורסת הכלה הוא רגע שיא ראשון ביום הכלולות; מוקף גם הוא באביו ובחמיו, הוא מתקרב אל בחירת לבו ופורש על ראשה צעיף, סמל למעמדה החדש כאשת איש. אז משמיעים הנוכחים את ברכתה של רבקה כלשונה הנפלאה, כי אין הולם ממנה לבטא את שורשיו של הזיווג היהודי, כפי שנתגלו באישיותה של רבקה, שכולה חסד.

אבל להלן מצוי פסוק הנותן ביטוי אופייני עוד יותר לטיב הקשר המושלם בין איש לאשתו: "ויבאה יצחק האהלה שרה אמו, ויקח את-רבקה ותהי-לו לאשה ויאהבה, וינחם יצחק אחרי אמו" (שם, ס"ז).

חשוב להדגיש כאן את הרצף המקראי: תחילה נשאה, אחר-כך אהב אותה. זו נקודה מכרעת. אהבה שלפני הנישואין מבטאת תשוקה מינית יותר מאשר רגש ההולך ומתחשל על-פני שנים של חיים ביחד וחתיירה יחדיו לעבר מטרות משותפות. יצחק ורבקה מהווים דוגמה ומופת לאהבה המתמשכת הרבה מעבר לכוחה של 'כימיה',

עדות לכך שבמערכת יחסים כנה וערכית תלך האהבה ותתלהט, ולא תתעמעם עם חלוף השנים.

סיומו של פסוק זה מציג את רבקה כמביאה ליצחק נוחם על אבדן אמו. להבנת הדברים מביא כאן רש"י את דברי המדרש: כל זמן ששרה קיימת היה נר דלוק מערב שבת לערב שבת, וברכה מצויה בעיסה, וענן קשור על האהל; משמתה פסקו כל אלה, וכשבאה רבקה - חזרו.

היתכן שבאמת חשבה רבקה שיעקב יוכל לנצח את עשו אחיו בעזרת תחבולתו? מה ערכה של ברכה הניתנת מתוך טעות?

שלושה נסים אלה קשורים לשלוש מצוות המופקדות בייחוד בידי הנשים: הדלקת נר שבת, הפרשת חלה, טהרת המשפחה. נר שבת נועד למלא את הבית אור, חום ואהבה, שלום בית והרמוניה, ונר זה לא כבה מעולם באהלה של שרה. הפרשת חלה קשורה למלאכת הלישה המוטלת בדרך הטבע על עקרת הבית. החלה (הניתנת לכהן, ובימינו אנו, כאשר הכהן טמא ואינו יכול לאכול אותה, היא נשרפת באש) באה להזכיר לאדם שהלחם הוא מתת ה', המעניק לנו על-מנת לחלוק אותו עם אחינו הרעב; למען תהיה דלת הבית פתוחה תמיד לפני כל רעב. כי בית פתוח אינו חייב להיות בעל חדרים רבים ומרווחים, ובלבד שיהיה לב יושביו רחב, חם ורחום. עם בואה של רבקה חזר אהלה של שרה להיות פתוח לפני עוברי האורח, ומכאן שפעה ברכת ה' אל העיסה כולה.

אשר לענן הקשור על אהל שרה, ברור שהוא מסמל את שכינת ה', כדרך שאנו מוצאים אחר-כך במסעי בני ישראל, כאשר ענן ה' ריחף על משכן אהל מועד. במה התבטאה שיבת השכינה אל אהל שרה? בהלכות 'טהרת המשפחה'. כאשר איש ואשה מכניסים את שכינת ה' אל חדר משכבם והם משווים אותה לנגדם ברגעי שיא האינטימיות שביניהם, הרי הוא משרה מקדושתו ומטהרתו על אהבתם ועל פרי בטנם. מן המדרש אנו למדים, איפוא, שרבקה השיבה אל האהל המשפחתי את תפארתו כפי שהיתה בימי שרה בזכות שלוש מצוות אלה.

אבל יצחק לא התנחם על מות אמו אלא לזמן-מה; כמו אברהם ושרה הוריו, גם הוא ורבקה לא נתברכו בפרי-בטן. "ויעתר יצחק לה' לנכח אשתו, כי עקרה היא, ויעתר לו ה' ותהר רבקה אשתו" (בראשית, כ"ה, כ"א).

אלא שעם ברכת ההריון באה צרה חדשה (שם, כ"ב): "ויתרצו הבנים בקרבה, ותאמר אם-כן למה זה אנכי, ותלך לדרש את-ה'". 'ויתרצו' יכול להתפרש כמאבק, אבל רש"י מביא בדבריו את המדרש הגוזר את המלה מלשון 'ריצה': כשהיתה עוברת על פתחי תורה של שם ועבר, יעקב רץ ומפרכס לצאת, עוברת על פתחי עבודה זרה, עשו מפרכס לצאת. ורבקה שאלה את עצמה אם לא מוטב המוות מהריון שכזה... וה' אומר לה

(שם, כ"ג): "שני גיים בבטנך ושני לאמים ממעיך יפרדו, ולאם מלאם יאמץ ורב יעבד צעיר". חזון זה מעודד את רוח רבקה: עד עכשו חשבה שיש ברחמה עובר אחד אומלל הנקרע בין שתי דרכים, והיא חשבה שטוב מותה מחייה אם עליה ללדת בן סכיזופרני שזזה. עתה, משנתברר לה שהיא עתידה ללדת תאומים שלא יחדלו מלהיאבק זה בזה, היא מבינה שהוטלה עליה אחריות כבדה שעליה להתמודד עמה ולהשקיע את כל כוחותיה בכך. המסר הנבואי אישר איפוא את אשר ניבא לה לבה: תפקיד גורלי הוטל עליה, ולפתע גם מתברר לה שהיא האשה הראשונה שה' מדבר אליה במישרין.

התיאור במדרש האגדה מנבא את השוני הרב בין שני הבנים שבחיקה, ואף רומז לשוני ביחס אליהם מצד שני ההורים. ואכן, (שם, כ"ז): "ויגדלו הנערים ויהי עשו איש ידע ציד איש שדה, ויעקב איש תם ישב אהלים, ויאהב יצחק את עשו כי-ציד בפיו, ורבקה אהבת את-יעקב".

אמנם, 'כי-ציד בפיו' מתפרש בפשטות: כי מצידו היה אוכל, וכך מתרגם אונקלוס. אבל אפשר גם להבין "כי רמיה בפיו", כפי שמבאר רש"י. כלומר, עשו היה חלקלק וערמומי, וידע לתעתע בבני האדם בחלקת לשונו, ויצחק התמים נפל קרבן לתעתועיו. אפשר גם שאישיותו של יצחק הענו, הצנוע והפסיבי, שכולו רוחניות וריחוף בעולמות העליונים, נמשכה בדרך הטבע אל נפש עשו בנו התוקפני והסוער. אחרי הכל, יצחק נעקד על המזבח, אשתו נבחרה למענו על-ידי אחרים, ונראה היה שבברכתו יזכה מי שידע לקחתה ממנו. אולי חוויית העקידה היא דווקא אשר גרמה לו להעריך את הכוח הפיסי וכשרון המעש אצל אחרים. אבל ברבקה, שהיתה נבונה יותר וידעה בדיוק לאן חותרים בניה, עשו לא היה יכול לתעתע. הרי ברחמה נשאה אותו תשעה

חדשים, וידוע ידעה את טיבו. מה גם שכבר התנסתה בילדותה בצביעותו של לבן אחיה שממנו מיהרה להתרחק. ידיעה זאת, ששורשה בימי ילדותה, יחד עם צער ההריון ועם זכר חזונה הנבואי "רב יעבד צעיר", עשו אותה לרגישה כלפי בניה, יותר מיצחק בעלה.

גם אם יצחק זקן וכבד עיניים, גם אם תשומת לבו פונה יותר לנוחותו הפיסית מאשר לתחבולות עשו בנו, הסיפור המקראי מבהיר לנו היטב שעשו הפר את אחד העקרונות שחלו על בני אברהם עוד לפני מתן תורה, בקחתו נשים מבנות שבעת עמי כנען. למעשה, עקרון זה הוא שהוליד את נישואיו לרבקה, כאשר הורה אברהם לעבדו הנאמן לקחת אשה לבנו אך ורק ממשפחתו ומבית אביו. והנה אנו קוראים (שם, כ"ו, ל"ד):

**יצחק ורבקה
מהווים דוגמה
ומופת לאהבה
המתמשכת
הרבה מעבר
לכוחה של
'כימיה', עדות
לכך שבמערכת
יחסים כנה
וערכית תלך
האהבה
ותתלהט, ולא
תתעמעם עם
חלוף השנים**

"ויהי עשו בן-ארבעים שנה ויקח אשה את-יהודית בת-בארי החתי ואת-בשמת בת-אלון החתי, ותהיין מרת רוח ליצחק ולרבקה".

מיד אחרי-כן, בפסוק הבא ממש, מסופר שיצחק זקן, עיניו כהו, והנה הוא קורא לעשו בנו הגדול ומצווה אותו: "הנה-נא זקנתי... שא-נא כליך תליך וקשתך וצא השדה וצודה לי ציד ועשה-לי מטעמים כאשר אהבתי והביאה לי ואכלה בעבור תברכך נפשי בטרם אמות".

בשמוע רבקה את דברי יצחק לעשו היא פועלת במהירות כדי להקדים את יעקב ולזכותו ראשון בברכת אביו. היא פוקדת עליו להעמיד פנים שהוא עשו. את המטעמים היא מכינה כמו ידיה, היא מלבישה אותו בבגדי אחיו ועוטפת את חלקת ידיו וצוארו בעור הגדיים.

אבל לא רק היא יודעת את האמת על עשו. זה עתה קראנו על 'מורת הרוח' שהוא גרם להוריו, ושמו של יצחק מופיע כאן לפני רבקה. התעלמות עשו ממצוות אברהם אבי אביו היא אסון, ולכן כוונת יצחק להעניק לו בכל זאת את ברכתו אינה מובנת כלל.

**משנתבר
לרבקה שהיא
עתידה ללדת
תאומים שלא
יחדלו מלהיאבק
זה בזה, היא
מבינה שהוטלה
עליה אחריות
כבדה.
לפתע גם
מתברר לה
שהיא האשה
הראשונה שה'
מדבר אליה
במישרין**

נטייתנו הטבעית היא של אהדה למעשיה של רבקה, המבקשת לוודא שברכת ה' תחול על מי שראוי לה. היא מדריכה את יעקב לפעול כאילו הוא עשו (אם כי אין בכתוב כל רמז לאמירה של רבקה בכיוון זה). אבל אין ספק שיש כאן מעשה של הטעייה מצידה, שכן, היא מספקת ליעקב את כל האמצעים שיאפשרו לו לגזול את ברכת אחיו לעצמו!

ויצחק חשדן. את הקול הוא מזהה כקולו של יעקב, אלא שמגע אצבעותיו אומר לו שהעומד לפניו הוא עשו. לבסוף הוא אוכל את המטעמים שיעקב מגיש לו ושותה את היין, מקרב את בנו אליו ומברכו "מטל השמים ומשמני הארץ" (שם, כ"ז, כ"ח).

יעקב יוצא, והנה עשו בא עם צידו בידו - אך מאוחר מדי. כנראה, הברכה איננה סתם מלים שממלמלים אותן. משנתברך יעקב הרי היא שייכת לו. עשו זועק זעקה גדולה ומרה ומפציר באביו שיברך גם אותו ובסופו של דבר הוא מברך אותו, אבל אין בכך כדי לשכך זעמו של עשו, כיון שברור לו שזכה רק ל'שיירי ברכה' חסרי ערך. בצאתו מאהל אביו הוא מכריז בגלוי על כוונתו להרוג את אחיו מיד לאחר שאביהם ימות. רבקה שומעת על דברי עשו והיא ממהרת לשלוח את יעקב לחרן.

אכן, אפשר לחוש אהדה כלפי רבקה וכוונותיה, אולם קשה להשלים עם דרכי הרמייה שהיא נקטה בהן. ובכלל, אין בפרשה זו כל הגיון שהרי יצחק ורבקה התמרמרו שניהם על נישואיו הפסולים של עשו; אם רבקה מתקוממת נגד קוצר זכרוננו של יצחק ונטייתו להניח לעשו לעשות כראות עיניו, מדוע אינה עושה את המובן מאליו: משוחחת עמו על כך? וכי אינה מאמינה ביכולתה לשכנעו בדבריה, כאשר תזכיר לו שעשו הוא עדיין אותו עשו? ואם במטעמים הוא חפץ, האין היא יכולה לספקם לו בעצמה?

וזאת ועוד: כאשר רבקה מחשבת צעדיה ומפעילה את יעקב על-פי תכניתה, האין היא מבינה בעצמה שעד מהרה ישוב עשו עם צידו, אולי אף בעוד יצחק מברך את יעקב, וכשיגלה כיצד רימוהו יבקש לנקום ביעקב? הלא ברור מראש שהפרשה תסתיים בהריגת יעקב או במנוסתו! ואם כן, היתכן שלרבקה, המפעילה בכל זאת את תכניתה, לא אכפת כלל מה יקרה ליעקב? ושוב, הלא יכלה לדון בדבר ביישוב הדעת עם בעלה, להימנע ממעשה התרמית; יצחק ישמע בקולה, יברך את הראוי להתברך, והכל יבוא על מקומו בשלום!

להלן אציע שני הסברים בסיסיים לכל הפרשה, ולמעשה, שני תסריטים אפשריים. הראשון הוצע על-ידי הנצי"ב (רבי נפתלי צבי יהודה ברלין, מחכמי המאה התשע-עשרה). הוא סבור שהיתה בעייה קשה של תקשורת בין יצחק ורבקה, פער בלתי-ניתן לגישור בין בעל לאשתו, והוא שגרר אותם אל הטרגדיה. העדר שפה משותפת ביניהם נבע מכך שהם גדלו בשני עולמות שונים זה מזה בתכלית. הדבר נרמז כבר בפגישתם הראשונה (שם, כ"ד, ס"ג): "ויצא יצחק לשוח בשדה לפנות ערב, וישא עיניו וירא והנה גמלים באים, ותשא רבקה את-עיניה ותרא את-יצחק ותפל מעל הגמל".

התלמוד (ברכות, כ"ו, ב') רואה ב'שיח בשדה' של יצחק ייסוד תפילת המנחה. יתכן שרבקה נפלה מעל הגמל, כפי שהתורה מספרת לנו, כי מעולם לא ראתה אדם הדומה ליצחק: הוא גדל בביתו של אברהם, החוזה הגדול של האמונה באל אחד ושל ההליכה בדרכיו, ונעקד מרצונו על המזבח בהר המוריה, מעין הקרבה עצמית לבורא העולם. מה רחוק עולמו של יצחק משל רבקה, שצמחה מתוך קן הרמאים והקוסמים של בתואל ולבן! והנה רבקה רואה אותו לראשונה, איש הרוח בהתגלמותו, פוסע בשדה ומדבר עם אלוהיו.

"מי-האיש הלזה ההלך בשדה לקראתנו?" היא שואלת בתמיהה את אליעזר. "הוא אדני", באה התשובה, וכיוון שלאיש זה היא עומדת להינשא, הוא לוקחת את הצעיף ומתכסה בו. לדעת הנצי"ב (העמק דבר, בראשית, כ"ד, ס"ה), רבקה מעולם לא התאושה מן הזעזוע. כה צעירה היתה, והיא חשה חסרת-ערך מול רמתו הרוחנית של

אם רבקה מתקוממת נגד קוצר זכרוננו של יצחק ונטייתו להניח לעשו לעשות כראות עיניו, מדוע אינה עושה את המובן מאליו: משוחחת עמו על כך?

בעלה. מעולם לא ראתה קודם לכן אישיות כה נעלה, כה קדושה, והמראה הדהים אותה עד כדי-כך שהיא נפלה מעל הגמל. מרגע זה והלאה כל פעם שעמדה בפני הצורך להתעמת עם בעלה הנעלה או לחלוק על דעתו, היא הרגישה בלתי-ראויה. מבחינה נפשית, הצעיף לא הוסר עוד מעולם בנוכחותו של יצחק.

בנוסף לתחושת חוסר הערך מצד רבקה, היה גם מצדו של יצחק מחסום כבד של צלקות נפשיות, שהקשה עוד יותר על יכולתם לתקשר זה עם זה. בלי ספק, זיווג טוב היה כאן, ואף מסופר על אבימלך אשר השקיף בעד חלון חדרם וראה את יצחק 'מצחק' עם רבקה אשתו, כלומר, בשעת יחסים אינטימיים ביניהם. אך אינטימיות חדר השינה לא תמיד הועתקה גם לחדר המגורים.

לא פעם תיאר אלי ויזל את יצחק כראשון השורדים, שארית הפליטה ששרדו גם הם לאחר שנעקדו על המזבח באושוויץ. על חוויית העקידה לא התגבר מימיו, והוא נשאה עמו כל ימי חייו; היא השפיעה על כל מערכת היחסים שלו עם הסובבים אותו, לרבות אשתו. פגוע לכל ימי חייו, הוא איבד מבחינה מסוימת גם את כושר הדיבור; על כל פנים, הוא לא היה מסוגל לנהל 'שיחה קלה' שאולי היתה עשויה להסיר מעט מן המחיצות בינו לרבקה. לאחר מעמד העקידה נאמר (שם, כ"ב, י"ט): "וישב אברהם אל-נעריו". והיכן יצחק? מסתבר שמשהו ממנו נשאר עקוד שם על המזבח, הפן החברתי שלא חזר אליו עוד. אחרי הכל, קשה לקיים קשר רגיל עם בני אדם לאחר שראית פנים אל פנים את יושב מרומים - "פחד יצחק".

אגב פירוש זה אספר כאן אירוע שקרה לי בשנותי הראשונות כרב והטביע בי חותם עמוק. נקראתי אל ביתו של אחד מקשישי הקהילה שזה עתה מתה עליו אשתו. הוא בכה ללא הפוגות ודחה את כל דברי העידוד, באמרו שוב ושוב: "רבי, אינך מבין!" כך היה לפני הלוויה ובמהלכה, וכך היה גם בערב לאחר שובנו מבית העלמין. הוא סירב לשתות מכוס הקפה שהוגש לו, וחזר ואמר "אינך מבין!" כמעט איבדתי

את עשתונותי, ושאלתי: "מה הוא הדבר שאינני מבין?" תוך כדי התייפחויותיו אמר לי: "פליטי השואה היינו, אשתי ואני, ומעולם לא הצטיינו במתן ביטוי לרגשותינו... יותר מארבעים שנה היינו נשואים, ואף פעם אחת לא אמרתי לה שאני אוהב אותה; ועכשיו מאוחר מדי!".

משמעות כזאת לשתיקה הכבדה ששני ההורים עשויים להיות שקועים בה, יכולה לסייע לנו להבין מדוע הורתה רבקה ליעקב להציג עצמו כעשו. רבקה חשה אי-יכולת לחלוק על דעת בעלה, ולפיכך ראתה כל נסיון לשכנעו כנידון מראש לכשלון.

**מה רחוק עולמו
של יצחק משל
רבקה. הוא גדל
בביתו של
אברהם, החוזה
הגדול של
האמונה באל
אחד ושל
ההליכה בדרכיו.
היא צמחה מתוך
קן הרמאים
והקוסמים של
בתואל ולבן**

אלא, שהסבר זה אינו מיחס חשיבות רבה לנישואיו הרעים של עשו ולמרירות הוריו עליהם. גם אם לא היו דברנים גדולים, קשה לנו להשתכנע שאף בשעה שנופל בחלקם נסיון קשה זה, כאשר הם חווים את מורת הרוח על מעשי כלותיהם הקטנות, עדיין אינם מנסים לדון יחד בבעייתם. ללא קשר לטראומות העבר, הרי גורל בנם ועתיד זרעם הוא המוטל בכף המאזניים! האמנם ממשיכה השתיקה לשרור ביניהם בשעה כזאת? השאלה נשארת איפוא במקומה: אם אכן שוחחו ביניהם, מה אמרו זה לזו שהביא לתוצאה המתוארת בתורה? הדו-שיח הדמיוני המובא להלן הוא נסיון לזרות אור על סיבה נוספת שאילצה את רבקה להזדקק לתחבולה, סיבה שאין לה כל קשר עם בעיית התקשורת בינה ליצחק.

רבקה: לאחר שעשו עשה מה שעשה, הברכה חייבת להינתן ליעקב!
יצחק: יעקב? בלתי-אפשרי! הוא דומה לי יותר מדי. הוא יושב אהלים. הביטי, אין בנו כל תקיפות, לא בי ולא בו. אני יודע היטב מה זה להיות פסיבי, וזה מה שיש בו. עתיד עמנו מחייב מנהיגות תקיפה!

רבקה: וכי אתה מציע לתת את ברכתך לעשו רק בגלל שיעקב אינו תקיף מספיק?
יצחק: אין ברירה. עשו הוא חזק וערמומי. את חושבת שאינני מבחין בתעותועיו כאשר הוא מציג לפני שאלות בדבר הפרשת מעשר מן המלח, כדי שאחשוב אותו לצדיק? אבל הוא יודע לדבר עם אנשים, להשפיע עליהם!

רבקה: כואב לי לומר זאת, אבל עשו בנו הוא אפס-מאופס, אנוכי ועצלן.
יצחק: אולי הוא אנוכי, אבל איננו עצלן!

רבקה: ומה בדבר נישואיו? גם את נישואיו אתה מתכוון להצדיק? הרי ראיתי את הבעת פניו כאשר הביא את החתיות ההן אל ביתנו. נישואי תערוכת אלה אינם אלא זילזול ברצון ה'.

יצחק: אינני מסנגר עליו, אבל אני מנסה לראות את התמונה כולה, וניתן עדיין להפוך חלק משגיאותיו להישגים. למשל, כאשר מדובר בעתיד אומתנו, הרי את מה שהגדרתי זה עתה כערמומיותו אפשר גם לתאר ככשרון דיפלומטי. הוא מנסה להיראות מה שאינו, וזו דרכו של דיפלומט, למען לא תרד הרכבת מן הפסים. בן כמו עשו עשוי להתגלות כמועיל עד מאד, מלך הדיפלומטים.

רבקה: יורש כזה יביא אסון על אומתנו. אין הוא יכול לשמש מופת לעם ישראל. כל מה שמעניין אותו הוא הנאה מיידית: "אני רוצה לאכול עכשיו! אם אין אני מקבל אותו מיד, אני מוכר את בכורתי!". לעם היהודי נועדה היסטוריה ארוכה, עם מלחמות רבות, ואם יצא לקרב תחת הנהגתם של אלה השואפים להנאה מיידית, סופו לאבד את רוחו ואת תקוותו, סופו להיוותר ללא כוחות הנפש הנדרשים כדי להפגין אורך רוח, לסבול, להתפתח ולצפות לימים טובים יותר. רק לבניו של יעקב יהיה סיכוי, באשר רעיון השכר השמור לעתיד לבוא ייחרת בנשמתם.

יצחק: אני מסכים אתך בזה, וכוונתי היא לחלק את הברכה ביניהם. הבה נפריד את הברכות הגשמיות, שיינתנו לעשו, מן הברכה הרוחנית שתופק ביד יעקב. עשו ידע מה לעשות בברכה הגשמית; הוא איש החומר, הוא יודע אסם תבואות מה הוא, הוא מבין בכלכלה ובמערכות בנקאיות. הוא ראוי ל"טל השמים ומשמני הארץ"; הוא ידע כיצד לגלגל את ענייניו, לעשות עסקים, להילחם אם יהיה צורך בכך, הכל כדי להגן על נכסיו. ויעקב יזכה בנכסים הרוחניים, בבכורה, בברכת אברהם, במנהיגות על עם ישראל, בחזון העתידי להיות 'אור לגוים'. זה התחום שלו! רבקה: בעלי היקר, אתה טועה! אני יודעת זאת בעמקי לבי. יש לתת את שניהם ליעקב. אי אפשר להפריד את הגשמי מן הרוחני. אם יעקב נועד להציע את עמנו לקראת יעודו הרוחני, יש להפקיד בידיו גם את האמצעים הגשמיים לכך, את משמני הארץ ואת טל השמים, לצייד אותו בכל הדרוש כדי לשנות את העולם. גשמיות ורוחניות תמיד צועדות יחד. ללא בסיס גשמי, אין הרוחני מסוגל לצמוח. יש איפוא הכרח לקדש את הגשמיות, וזאת יכול רק יעקב לעשות. בעצם, אין העולם מתחלק בין רוחני לגשמי, אלא בין קודש בפועל לבין חול - שהוא קודש בכוח - ואת החולין יש לקדש צעד אחר צעד. ומי יעשה כן, אם לא יעקב?

**על חוויית
העקידה לא
התגבר יצחק
מימיו, והוא
נשאה עמו כל
ימי חייו; הוא
איבד מבחינה
מסויימת גם את
כושר הדיבור;
הוא לא היה
מסוגל לנהל
'שיחה קלה'
שאולי היתה
עשויה להסיר
מעט מן
המחיצות בינו
לרבקה**

**כאשר עשו
האמיתי מתייצב
עם מטעמיו,
נחרד יצחק
חרדה גדולה.
ברגע מחריד זה
מתברר לו
שכאשר יש בכך
צורך יודע יעקב
הממושקף להניח
בצד את תלמודו
וליטול בידיו תת-
מקלע. "גם-ברוך
יהיה", אמר**

יצחק: אבל הרי אינו אלא יושב אהלים! כיצד נוכל להטיל
אחריות כבדה כל-כך על כתפיו הצנומות והחלשות? הוא לא
ידע להתמודד על המציאות הגשמית. וכי מסוגל יעקב להיות
אומן, בעל מקצוע, איש עסקים? היוכל לצאת למלחמה, אם
יהיה צורך בכך? היוכל בכלל ללמוד להפעיל את ידי עשו
אחיו? הפקדת הברכה בידיו לא תהיה אלא בזבוז!

כך מתווכחים יצחק ורבקה יום יום, לילה לילה, ואיש מהם
אינו מסוגל לשכנע את רעהו... עד לרגע שבו קולטת ארזנה
של רבקה את דברי יצחק לעשו: "...ועשה-לי מטעמים
ואכלה, ואברכך לפני ה'".

אסור לבזבז זמן, רבקה נאלצת לפעול מיד ובדרך שתוכיח
אחת ולתמיד את יכולתו של יעקב להתמודד עם משימות
ארציות, למרות גינוניו הלמדניים ודרכו הבלתי-מתוחכמת
לכאורה. היא מצווה אותו ללבוש את עורות הגדיים, כדי
להמחיש שבשעת הצורך ידע האיש החלק להפוך לשעיר
ומחוספס. ורבקה אומרת בלבה: יצחק, הנה אוכיח לך
שיעקב ידע להתלבש כעשו, להפוך את ידיו לידי עשו,
ולחבל תחבולות כמו עשו, כאשר יש צורך בכך כדי לקבל
את המגיע לו.

כך ניתן להבין מדוע שמה רבקה את מבטחה במזלו של יעקב, ומשלימה למעשה עם
הסיכון של מעשי נקמה מצד עשו. היא חייבת להוכיח בפועל את יכולתו של יעקב.
והיא יודעת שהדבר יעלה בידה, כי כך היה דבר ה' אליה בחזון: "ורב יעבד צעיר".
אברהם נדרש להעלות את בנו לעולה על הר המוריה, ובדרך מעט פחות קיצונית, על
האם להקריב את עתידו של עשו למען עתידו של יעקב. רק אחד מהם יוסב שמו
ל'ישראל', והיא חייבת לבחור את הטוב שבשניהם, את זה שנבחר מרחם אמו ליעוד
זה.

והנה, כאשר עשו האמיתי מתייצב עם מטעמיו, נחרד יצחק חרדה גדולה: "מי איפא
הוא הצד-ציד ויבא לי ואכל מכל בטרם תבא ואברכהו, גם-ברוך יהיה" (שם, כ"ז,
כ"ג).

לאור העובדה שמישהו תיעתע בו זה עתה, ובעצם שיקר לו וגזל את ברכתו, נשאלת
השאלה מדוע מוסיף יצחק את המלים 'גם ברוך יהיה'? היינו כמעט מצפים שיאמר
'ארור יהיה'! אלא שברגע מחריד זה נוכח יצחק לדעת שרבקה אשתו צדקה
מההתחלה. מתברר לו שכאשר יש בכך צורך יודע יעקב הממושקף להניח בצד את
תלמודו וליטול בידיו תת-מקלע. "גם-ברוך יהיה", הוא אמר, כי רבקה, אשתי החכמה
ובעלת החזון, ראתה יותר רחוק ממני. היא צדקה: אכן אי-אפשר להפריד את הגשמי

מן הרוחני. וגם אם אין המטרה מקדשת את האמצעים, היא תובעת לעתים לעשות שימוש באמצעים לא-סימפטיים, אמצעיו של עשו, למען הפוך את עולמנו העגום למעט טוב יותר.

מאז נטל העם היהודי את האחריות להגן על עצמו עם נשק ביד בנוסף לשמירתו על מורשתו הרוחנית, הוא אמנם נתברך ב"טל השמים ומשמני הארץ", אך נאלץ לאמץ לעצמו את 'ידי עשו' כדי לשמור עליהם. גם בטרם הוקמה מדינת ישראל, קרמה תורתה של רבקה עור וגידים בהתישבות וביישובים החדשים שהחלו בהדרגה למלא את מפת ארצנו. גישתה, ולא דרכו של יצחק, מוכיחה את עצמה בכל יום ויום מקיומנו על אדמת אבותינו.

מה הם חיילי צבא ההגנה לישראל, אם לא בניו של יעקב העוטים על עצמם את עורו של עשו, אומה השורדת במחיר קרבנות אמותינו ונשותינו, שבניהן ובעליהן חייבים לנטוש את ביתם שנה שנה וללבוש את מדיהם, עד היותם כבני חמישים? גם אם זה נוגד את טבעו של היהודי, גם אם זה עומד בסתירה לדימוי העצמי שלנו (והרי יעקב לא היה מתעתע באביו לולא צוותה אותו אמו), אנחנו מסוגלים לחיות בדרך זו בזכות עוז רוחה וחזונה של רבקה, חכמתה ונכונותה לדבוק באמת אף במחיר עימות עם בעלה, התעקשותה על כך שאין לחלק בין הגשמי לרוחני, ושהבכורה והברכה חד הם.

למעשה, רבקה היא הנביאה הראשונה שקמה לעם ישראל, היא זכתה להכרה על כך בכתובים, ובזכות נבואתה נתקיים העם היהודי לדורותיו. כל האמהות נדרשו להתמודד עם הרוע - שרה עם ישמעאל בן הגר, רחל ולאה עם לבן אביהן; אבל רבקה נאלצה להתמודד עם בנה, עצמה ובשרה, ונסיונה היה הקשה ביותר שאם עשויה להידרש לו.

חזונה של רבקה מבטא את הנכונות להקריב הכל למען מיוזג הגשמי והרוחני גם יחד. כדי לשכנע את יעקב לעטות עליו את אביזריו של עשו למען יזכה למה שמגיע לו, היא מוכנה לשלם על הוודאות הממלאת אותה את מלוא המחיר: "עלי קללתך, בני" (שם, כ"ז, י"ג) היא אומרת לו. היא פועלת ברגישות ובעוז, במסירות ובזהירות, בחמלה ובאומץ.

במשך כאלפיים שנה חי עם ישראל בדרכו של יעקב יושב האהלים, הסתפק בקניינו הרוחניים והניח את הנכסים הגשמיים לאחרים. אבל כאשר החלו פירפורים ראשונים של שיבה לציון לזעזע את עצמותיו היבשות של העם היהודי, הרי לא רק למורשתו הרוחנית של עמנו התעוררנו, אלא למורשת גשמית עשויה בטון, טיח ואבן. אפילו יושב אהלים חייב לדעת כיצד יקים את אהלו כך שלא יקרוס תחתיו עם משב ראשון של רוח סתו. היה עלינו לעטות על גופנו את עורו של עשו ולחגור בכלי נשק, כדי להרחיק מעלינו אויבים ומתנכלים ולבנות לעצמנו מקלט בטוח. חלומנו הוא שסוף סוף יקימו יושבי האהלים הנצחיים בארץ אבותיהם, בימינו אנו, מקום מבטחים שיתקיים עד לבוא משיח בן דוד, ובו ישולבו טל השמים ומשמני הארץ, שורשיו נטועים בארץ וראשו מתנשא לעבר רקיע השמים. נרה של רבקה יזרח בו ויפיץ אורו מציון ומירושלים על פני תבל כולה.

**במשך כאלפיים
שנה חי עם
ישראל בדרכו
של יעקב יושב
האהלים. כאשר
החלו פירפורים
ראשונים של
שיבה לציון,
התעורר עמנו גם
למורשת גשמית
עשויה בטון, טיח
ואבן**

קולו של יעקב וידיו של עשו: תלמידי ישיבה והגיוס

זמן רב לפני שהחלו בני דורנו לדון בפטורים מגיוס, כבר פירטה התורה מקרים שונים של פטור כזה (דברים, כ', ה'-

ז'): "...האיש אשר בנה בית-חדש ולא חנכו... נטע כרם ולא חללו... ארש אשה ולא לקחה, ילך וישב לביתו". מדוע? "פן-ימות במלחמה ואיש אחר יקחנה"! כלומר, אין ראוי שיבוא אחר ויהנה מפרי יגיעתו של זה. ולהלן פוטרת התורה מן השירות גם את (שם, ח'): "הירא ורך הלבב", ומלבי"ם מסביר בשם המדרש: ירא פן יהרג ורך-לבב מלהרוג אחרים. כך נפתח פתח לזן מיוחד של פציפוזם יהודי...

ההלכה מבחינה בין שני סוגי מלחמה: מלחמת הרשות ומלחמת מצוה. הראשונה היא תקיפת-מנע של אויב ההולך ובונה לו עוצמה צבאית העלולה ליצור איום על בטחוננו (ראה ירושלמי, סוטה), וכן פשיטה צבאית שמטרתה הרחבת גבולותינו. בשני המקרים נדרש אישורו של הסנהדרין והסכמתו של נביא.

לא כן לגבי מלחמת מצוה, שבימינו היא אך ורק מלחמת מגן באויב התוקף אותנו (מלחמת עמלק ומלחמת שבע האומות לכיבוש כנען אינן רלבנטיות בדורנו לאחר שנקבעה ההלכה שסנחריב עירבב את האומות). למעשה, כל מלחמות ישראל מאז הוקמה המדינה שייכות לקבוצה זאת; ובהיותנו אומה קטנה המוקפת אויבים, הזקוקה לצבא חזק כדי לשרוד, ברור שכלל פעילויות צה"ל לרבות רמות האימון השונות של חייליו אינן אלא אחד משלביה של מלחמת מצוה.

רוחב הלב שבו מחלקת התורה את פטורי הגיוס שפורטו לעיל, מתאזן מעט לאור דברי התלמוד (סוטה, מ"ד, ב') המגביל את הפטורים למלחמת רשות בלבד. בלשון שאינה

משתמעת לשתי פנים קובעים חז"ל שבמלחמת מצוה "יצא חתן מחדרו וכלה מחפתה" (על פי יואל, ב', ט"ז) להגן על ארצנו ויושביה. אין פטורים! וכך נפסקה ההלכה (רמב"ם, משנה תורה, הלכות מלכים, ז', ד'). רבי יצחק מקרלין, מגדולי הפוסקים בעולם החסידות, כותב בספרו הנודע 'קרן אורה' (על מסכת סוטה, שם): במלחמת מצוה יוצאים הכל אל שדה הקרב, לרבות תלמידי חכמים, שעליהם להניח את תורתם ולקחת חלק במלחמה.

בסתירה גמורה לאמור כאן, קיים בישראל חוג 'אולטרה-אורתודוקסי' העומד על כך שעל תלמידי הישיבות להיות פטורים משירות צבאי בכל המצבים והנסיבות. את הביסוס ההלכתי לעמדתם הם מוצאים בשלושה מקורות:

ראשית, ב'משנה תורה' של רמב"ם (הלכות שמיטה ויובל, י"ג, י"ב) כתוב שבני שבט לוי, שאין להם חלק בירושת הארץ, חייבים מוקדשים להוראת התורה ומצוותיה לעם ישראל: "לפיכך הובדלו מדרכי העולם, לא עורכים מלחמה כשאר ישראל ולא נוחלים ולא זוכים לעצמן בכח גופם, אלא הם חיל השם". כאן מוסיף רמב"ם ומרחיב את הרעיון גם למי שאינם בני שבט לוי וכותב: "כל איש ואיש מכל באי העולם אשר נדבה רוחו אותו... לעמוד לפני ה' לשרתו... הרי זה נתקדש... ויזכה לו... כמו שזיכה לכהנים ללוויים". תיאור זה הולם בלי ספק את תלמידי הישיבות בדור זה, ולכן גם הם "לא עורכים מלחמה כשאר ישראל".

שנית, התלמוד (בבא בתרא, ז', ב') דן בדברי המשנה המסמיכה את 'טובי העיר' להטיל מס לצורך בניית חומת מגן מפני האויב, וקובע שתלמידי חכמים פטורים ממס זה באשר "רבנן לא צריכי נטירותא" (=לומדי תורה אינם זקוקים לשמירה). לכאורה, משתמע מכאן שלימוד התורה מגן על האדם לפחות באותה מידה כמו צבא חמוש. ואכן, התלמוד סומך דעה זו על הכתוב (תהלים, קל"ט, י"ח): "אספרם כחול ירבון", שמדרשו: מה חול שהוא מועט מגן על הים, מעשיהם של צדיקים, שהם מרובים, לא כל שכן שמגינים עליהם!

מקור שלישי לחיזוק הדעה הפוטרת תלמידי ישיבה מגיוס קשור לכתוב (במדבר, ל"א, ד'): "אלף למטה לכל מטות ישראל", שאחריו כתוב "שנים-עשר אלף". ה'ספרי' מעיר: להוציא שבט לוי. הרי שגם ממלחמה זו פטורים בני לוי.

הבה ננתח את הראיות האלה. נפתח בהערה על המדרש האחרון מן ה'ספרי'. גירסתו של רש"י היא "לרבות שבט לוי". כלומר, אפילו מלחמת מדין, שלא היתה מלחמת מצוה במלוא מובן המלה, חייב גם בן לוי לקחת בה חלק. יתרה מזאת, בתלמוד (קידושין, כ"א, ב') קיים דיון אם דין 'פת-תאר' חל על כהנים, שהרי היא כגירות, האסורה בדרך כלל לכהן, כמו גרושה, אף על פי שהיא מותרת לישראל. מצד שני, הלכה זו נאמרה 'כנגד יצר הרע' ושמא התורה מתירה במקרה חריג זה גם לכהן הלוחם לשאת את שבויתו. על כל פנים, משתמע מהדיון ומהשאלה שגם הכהן נמנה על הלוחמים בשדה הקרב!

גם בראיה השניה אין ממש. אכן, התלמוד פוטר תלמידי חכמים מלהשתתף בהוצאות בניית חומת מגן לעיר, באשר 'אינם זקוקים לשמירה'. אבל מדברי התוספות משתמע שהפטור חל דווקא לגבי אמצעים להגנה על הרכוש מפני שודדים וכיוצא בכך. ה'חזון-איש' רואה דעה זו כהכרעת ההלכה: לו היה מדובר בחומת מגן מפני פורעים ורוצחים, גם תלמידי חכמים היו חייבים לתת חלקם, שהרי אין לסמוך על הנס כאשר מדובר בסכנת נפשות!

**הרמב"ם שולל
חד-משמעית
קבלת טובת
הנאה כלשהי על
הוראת התורה
ועל אחת כמה
וכמה על
למידתה!
הוא היה חרד עד
מאד לאפשרות
שפוטנציאל של
קידוש שם שמים
יתחלף לפתע
לחילול**

זאת ועוד: במהלך הדיון התלמודי מובאת מחלוקת בין רבי יוחנן וריש לקיש, האם התורה היא המגינה, או המעשים הטובים. והנה בשאלה זו כבר דנו דורות אחדים לפני כן רבי חנינא בן תרדיון (חמיו של רבי מאיר) ורבי אלעזר בן פרתא, ששניהם נאסרו על-ידי הרומיים בימי גזירות הדריינוס ועמדו למשפט, הראשון על אישום אחד והשני על חמישה (עבודה זרה, י"ז, ב'). רבי חנינא בישר לרבי אלעזר: אתה עתיד להינצל, אבל אני יוצא ליהרג. ומדוע? שאתה עסקת בתורה ובגמילות חסדים, ואני לא עסקתי אלא בתורה... שכל העוסק בתורה בלבד דומה כמי שאין לו אלוה שנאמר (דברי הימים ב', ט"ו, ג'): "וימים רבים לישראל ללא אלהי אמת".

אני סבור שבמציאות הישראלית הנוכחית, כאשר גברים נקראים לשלושים ימי מילואים בשנה (וישנם כאלו המשרתים עד תשעים יום), ואם הם אנשי עסקים עצמאיים הם נאלצים לסגור את העסק ולהשלים עם אובדן הלקוחות הכרוך בכך, ובכל אופן נדרשים אבות צעירים לנטוש את נשותיהם וילדיהם לבדם - איזו 'גמילות חסדים' יכולה להיות חשובה יותר מלהקל על לחץ זה ולחלוק אותו עמם?

נותרה איפוא רק דעת הרמב"ם, המשווה לכאורה מעמדם של תלמידי חכמים למעמד בני לוי. ואולם, יש להדגיש שדברי הרמב"ם כאן מנוסחים כדברי הגות והשקפה, גם אם נכתבו בחיבור שעיקרו הלכה. כאשר הוא מפרט את דיני המלחמה ("הלכות מלכים") אין הוא מזכיר שום פטור מגיוס, לא לבני לוי ולא לתלמידי חכמים, אף על פי שהוא מפרט את הפטורים (המגויים בתורה) שהזכרנו לעיל.

ובכלל, כאשר רמב"ם כותב על הלויים "לא עורכים מלחמה כשאר ישראל", האמנם פירוש דבריו הוא פטור מלא משירות בצבא? הרב אהרן ליכטנשטיין, ראש ישיבת הר-עציון ופוסק בעל-שם, לומד מלשונו של רמב"ם כאן שלא מדובר בפטור אלא בשוני בדרך מילוי חובתם, אולי שירות ביחידות נפרדות עם תנאים יחודיים, מעין 'ישיבות הסדר' המשלבות שירות צבאי עם לימוד תורה סדיר.

משמעות לשונו של רמב"ם לגבי ימינו אנו מתבארת בדברי רדב"ז (רבנו דוד בן זמרה, פוסק נודע מן המאה השש-עשרה, רבם של יהודי מצרים ומחשובי פרשני הרמב"ם). הוא מדגיש את התיאור הניתן בדברי רמב"ם ל'לויים מתנדבים' אלה: "ופרק מעל צוארו עול החשבונות הרבים אשר בקשו בני האדם". על זה כותב רדב"ז: "ולא שישליך עצמו על הציבור, ועיין במה שכתב (רמב"ם) בפירוש משנת (אבות, ד', ה') 'ולא קרדום לחפור בו'".

ואכן, רמב"ם שולל חד-משמעית קבלת טובת הנאה כלשהי על הוראת התורה או על ישיבה בדין, ועל אחת כמה וכמה - על למידתה! הוא היה חרד עד מאד לאפשרות שפוטנציאל של קידוש שם שמים יתחלף לפתע לחילולו, אם תחושת הציבור תהיה שתלמידי החכמים מפיקים הנאה חומרית מעיסוקם, או תורמים פחות מאחיהם למען עמם. לפיכך הציע הרב יואל בן-נון, תלמיד חכם ומחנך דגול בן דורנו, שתלמידי חכמים התובעים פטור משירות צבאי יידרשו לפחות לחתום על חוזה שימנע מהם כל בעלות על נכסים בישראל, למען יתיישרו עם המינימום הנתבע מבני לוי.

עיון מדוקדק בספרות הרבנית אינו מעלה תקדים כלשהו לשיחורור תלמידי ישיבות מחובותיהם הצבאיות. יהושע בן נון תלמידו של משה רבנו, אשר הנהיג את עם ישראל בכיבוש ארץ כנען וחז"ל מתארים אותו כגדול חכמי התורה בדורו (מנחות, צ"ט, ב'), זכה לברכה מיוחדת מפי הקב"ה לאמור (יהושע, א', ח'): "לא-ימוש ספר התורה הזה מפִּיךָ והגית בו יומם ולילה". כלומר, הובטח לו מפי ה' שעול המלחמה והנהגת העם לא ימנעו ממנו לעסוק בו בזמן גם בתורה.

כעבור כאלף שנה, בתקופת המשנה, מסופר בתלמוד שעשרים וארבעה אלף תלמידיו של רבי עקיבא מתו בין פסח לשבועות (או, לפי גירסאות אחרות, בין פסח לל"ג בעומר). הגאונים כתבו שהם נהרגו במהלך מרד בר-כוכבא, שרבי עקיבא תמך בו ואולי אף יזם אותו. אמנם, התלמוד

(יבמות, ס"ב, ב') מזכיר מסורת מאוחרת יותר בשמו של רב נחמן, שלפיה מתו מאסכרה, מחלה המזוהה בדרך כלל כזיהום חידקי של הגרון (דיפטריה). אני מעיז להעלות את ההשערה ש'אסכרה' כאן אינו אלא שיבוש של המונח היווני sikarii שהועתק בעברית ל'סיקריקין', ומשמעו 'חרב'. בדרך זו תתיישב מסורת הגאונים עם דברי רב נחמן, ועם כל הידוע לנו על מאורעות הימים ההם. תלמידי הישיבה לקחו איפוא חלק פעיל, לפחות לדעת הגאונים, בקרבותיו של בר כוכבא, תקדים חשוב ל'ישיבות ההסדר' של ימינו אנו.

**בלי ספק חייבת
היהדות להכיר
טובה לעולם
החרדי, אשר
הוכיח את כוחה
הנצחי של
תורתנו,
ואף על פי כן,
אסור להתעלם
מכך שהנזק עלול
להיות רב מן
התועלת**

מעבר לדיון על פרשנות מקורות המדרש וההלכה, מתנגדי גיוס תלמידי הישיבות טוענים שעם ישראל לוחם כיום בשתי חזיתות: החזית מול האויב לאורך גבולותיו, וחזית המלחמה בהתבוללות, מבפנים והנשק העיקרי במלחמה על ערכי הרוח של עמנו היא לימוד התורה. אין צורך להרחיק מעבר לספרי השופטים והמלכים כדי להיווכח, שעוצמה צבאית ללא ערכי המוסר והרוח של התורה מביאים רק לניוון ולחורבן. ואשר לזמנים המודרניים, הצלחתה החומרית של הגולה היהודית היא אשר הולידה את השיעור המסחרר של נישואי התערובת אצל יהודים שאינם דבקים בתורה, תהליך אשר כבר הפחית את מספרם בארצות הברית ביותר ממחצית... דווקא לאחר השואה, שבה נטבחו באכזריות ללא תקדים שליש מבני עמנו ושמונים אחוז ממנהיגותנו הרוחנית והדתית, חובה עלינו למלא את שורותינו ולגדל דורות חדשים של תלמידי חכמים.

**תחושתם של
חייבי הגיוס היא
שהחילוניים
שולחים את
בניהם אל
החזית, והחרדים
- אל העורף.
הסכנה
שבתחושה זאת
אינה רק קרע
פנימי חמור, אלא
חילול השם
הנובע מהערכה
צינית לגבי
מניעיהם של
הדבקים בתורה**

זהו טיעון רב-עוצמה. בלי ספק חייבת היהדות להכיר טובה לעולם החרדי, אשר הוכיח את כוחה הנצחי של תורתנו, הנהיג את המהלך לשיקום עולם התורה בארצות הברית ובישראל, ולא הניח לנו לשכוח את התפקיד המרכזי והמכריע שעל מחויבותנו ללימוד התורה למלא בתחיית עמנו.

ואף על פי כן, אסור להתעלם מן הצד השני של הבעיה, המצביע על כך שהנזק עלול להיות רב מן התועלת. עם קריסת רעיונות הקומוניזם והסוציאליזם והרגשת הריקנות בחיים המתמקדים ברדיפת עושר, החלה ישראל החילונית לגלות את חוסר התכלית של המאמץ להפוך את תל-אביב למין ניו-יורק חיוורת בזעיר אנפין, ומוצאת עצמה בפרשת דרכים. יותר ויותר ישראלים מבקשים תוכן ומשמעות של אמת ליהדותם וליעודם. והנה לאחר חמש מלחמות מרות שלחמנו בחמישים שנות קיומנו, אין כמעט משפחה בישראל שלא ידעה שכול ונכות, והתרעומת על אלה הנהנים מפטור סיטוני מהקזת הדם הזאת מרתיעה את רוב אזרחי ישראל היהודיים מלהתקרב אל אורח החיים הדתי ומלרחוש לו כבוד. יהודים שומרי מצוות (ולמרות קיומן של ישיבות ההסדר והמכינות הצבאיות, למרות הקרבנות והלוחמים

למופת שהיהדות הדתית-לאומית תורמת לצה"ל, רבים רואים את כל היהודים שומרי המצוות כגוף אחד) נראים בעיניהם ככת הנהנית ממעמד מיוחד, בעלת פריבילגיות הנשמרות בקנאות מכח המשחק הקואליציוני, המנקזת אליה את קופת המדינה המידלדלת, ואורך-רוחם של רוב אזרחי ישראל הולך ופוקע.

לקראת סוף נדודי ישראל במדבר, כך מסופר בסוף ספר 'במדבר', נוכחים בני גד ובני ראובן שארץ סיחון ועוג, שזה עתה נכבשה בידי עם ישראל, הולמת להפליא את צרכי מקניהם הרבים, בהיותה מקום אידיאלי לגידול מקנה. הם פונים אל משה ומבקשים (במדבר, ל"ב, ה'): "אל-תעברנו את-הירדן". משה מגיב בזעם: "האחיכם יבאו למלחמה ואתם תשבו פה?" רק לאחר בירור דברים מעמיק נענה משה ומתנה עמם ועם מחצית שבט מנשה שהצטרף אליהם, ואומר (שם, כ'-כ"ב): "אם-תחלצו לפני ה' למלחמה ועבר לכם כל-חלוץ את-הירדן... ונכבשה הארץ... ואחר תשבו, והייתם נקים מה' ומישראל". מלים אחרונות אלה עומדות ביסוד עקרון תלמודי חשוב: 'מראית העין'. לא די שאדם עושה את המוטל עליו, עליו גם לוודא שכך ייראה הדבר בעיני אחריו.

ובכן, כיצד נראה שיחרורם המסיבי של תלמידי הישיבות בעיני אחיהם חייבי הגיוס? הם מרגישים שהחילוניים שולחים את בניהם אל החזית, והחרדים - אל העורף, שם יהיו מוגנים בחומה של ספרי קודש. הסכנה שבתחושה זאת אינה רק החלשת אומתנו בקרע פנימי חמור, אלא בחילול השם הנובע מהערכה צינית עד מאד לגבי מניעיהם של הדבקים בתורה.

לפני שנים מספר נפל בקרב בנו של מרצה באחת האוניברסיטאות, שהוא גם תלמיד חכם ושומר מצוות. במספד שהשמיע בלויית בנו הוא אמר שברור לו שבכיו בוקע עד השמים, אך לא מעבר לחומות בית-וגן, שכונה הקרובה לבית הקברות, ובה צעירים רבים הלומדים בישיבות ואינם מתגייסים לצה"ל. הוא אף ביקש מקרוביו הנהנים מפטור מן הגיוס שלא לערוך אצלו ביקור תנחומים. מאוחר יותר הוא פנה אל ראשי הישיבות החרדיות וביקש שהתפילה לשלום חיילי צה"ל תיכלל בסדר ה'שחרית' של שבת, שהרי הם מאמינים בכוחה של תפילה, ואולי יש בה כדי להפחית את מספר הקרבנות בעתיד, הוא נענה בסירוב מנומס אך תקיף.

עלינו לקרוא למנהיגיהם הרוחניים של החרדים להביא בחשבון את השלכותיו השליליות שהפטור ההמוני משירות צבאי גורר עמו בעיני מרבית אחינו

אני מבין בהחלט את רתיעתם של החרדים מפני השפעתה ההרסנית של האווירה החילונית והמתירנית השוררת ברוב יחידות הצבא. אף-על-פי-כן, עלינו לקרוא למנהיגיהם הרוחניים להביא בחשבון את השלכותיו השליליות שהפטור ההמוני משירות צבאי גורר עמו בעיני מרבית אחינו. יש צורך דחוף בשינוי המצב הנוכחי.

ראשית, יש להעמיד למבחן אובייקטיבי את תלמידי הישיבות, ולהבטיח דחייה ממושכת של השירות בצה"ל לעשירון העליון שבהם; כך תובטח שמירתה של המנהיגות התורנית.

שנית, על צה"ל להקים יחידות חרדיות מיוחדות, שבהן ישרתו גברים בלבד תוך קיום שיעורי תורה קבועים. ביחידות כאלה ניתן יהיה לספק להם מזון ברמת כשרות מתאימה וליצור למענם סביבה הולמת.

שלישית, יש להקים יחידות שירות לא-צבאי, בפרט למשימות של 'חברה קדישא', למען אלה שאינם רואים עצמם מסוגלים לפעילות צבאית.

עלינו לעשות את כל האפשר כדי לאחד את אומתנו השסועה, וגיוס ללא מתן פטורים סיטוניים לשום פלג שהוא באוכלוסיה יתרון תרומה נכבדה לגישור על פני התהום שנפצרה בתוכנו. מי יתן וצעד זה יקרב את הימים שבהם יוכתו תת המקלעים למזמרות והטנקים ל'סטנדרים', כאשר יתקיים בנו דבר הנביא (ישעיה, ב', ד'; י"א, ט'): "לא-ישא גוי אל-גוי חרב ולא-ילמדו עוד מלחמה... כי-מלאה הארץ דעה את-ה' כמים לים מכסים".